

Данијела Д. Јелић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

О РУБРИЦИ ЛЕТОПИС ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДАЛМАЦИЈИ У СРПСКО-ДАЛМАТИНСКОМ МАГАЗИНУ (1836–1873)²

Апстракт: У раду се анализира рубрика Летопис Православне цркве у Далмацији у Српско-далматинском магазину (1836–1873), српској периодичној публикацији која је у 19. вијеку излазила у Далмацији. Анализа садржаја рубрике кроз различита уредничка раздобља показује да она превазилази уже схваћене жанровске оквире летописа, јер истовремено обухвата историографски материјал, библиографску и архивску грађу те статистичко-административне податке, али и свједочи о просвјетитељско-националној функцији Магазина. У раду се указује на промјенљиву структуру рубрике, њену садржинску разноврсност, везу са епархијским шематизмима и архивским објављивањем изворне грађе, као и на улогу коју је имала у документовању црквеног континуитета, историјских права и српског присуства у Далмацији у оквиру Хабзбуршке монархије. Циљ рада је да пружи увид у садржај, структуру и значај ове рубрике у контексту српске књижевне периодике 19. вијека.

Кључне ријечи: Српско-далматински магазин, Летопис Православне цркве у Далмацији, српска периодика 19. вијека, историографска грађа, уредничке концепције, национална функција.

¹ danijela.jelic@ff.unibl.org

² Овај чланак је у прилагођеном облику издвојен из докторске дисертације у изради, чији је наслов *Књижевност у Српско-далматинском магазину (1836–1873)*.

1. Уводне напомене

1.1. Љетопис се као жанр у средњовјековној српској књижевности јавља средином 14. вијека. У првобитној редакцији, односно у корпусу тзв. старијих љетописа, овај жанр остаје блиско повезан са хагиографском традицијом, због чега се први српски љетописи одређују као 'родословно-житијни' текстови, а не као љетописи у ужем жанровском смислу (в. Trifunović, 1974). Таквом жанровском одређењу одговарају прије свега тзв. млађи љетописи (уп. Trifunović, 1974; RKT, 1992), чији је садржај усмјерен на прошлост Немањића и српских земаља, при чему се грађа преузета из житија, родослова и записа излаже у сажетом облику. У литератури се такав начин излагања описује као 'сажето историјско казивање', које је 'обогаћено библијским реминисценцијама и освежено стилским фигурама' (RKT, 1992:p.422).

И родослови и љетописи у досадашњим су проучавањима често сагледавани критички: са књижевноисторијског становишта указивано је на њихове скромније литерарне домете, док је из угла политичке историје довођена у питање поузданост грађе коју доносе (Stojanović, 1975:p.321). Ипак, упркос таквим ограничењима, љетописи заузимају значајно мјесто у развојном континуитету српске писане традиције. Према ријечима Љубомира Стојановића, они су 'једина веза која спаја нашу стару, у световним списима и иначе оскудну, књижевност с новом. Када је у XVI и XVII веку скоро сасвим замрла свака књижевна радња, и само се преписивали стари рукописи (хвала буди писцима и на томе, јер нам њихови преписи данас замењују погубљене оригинале), летописи су не само преписивани већ и продужавани све до самог почетка XVIII века, те се вежу с Бранковићевом кроником, на кога се наслања Рајић, и с њим се већ улази у нову књижевност' (Stojanović, 1975:p.323). Ова оцјена важна је зато што љетописе посматра као један од битних облика континуитета српске писане традиције.

У том правцу може се разумјети и Деретићево одређење љетописа као једне од ријетких књижевних традиција која је показала знаке 'издржљивости и продуктивности', нарочито у времену губитка самосталности српске државе и пада под турску власт (в. Deretić, 2004:p.235). Деретић љетописе посматра унутар ширег круга старих српских историографских облика, заједно са родословима и хронографима, одређујући тај круг као 'синтетичку историографску врсту' (р.235), а њихов настанак смјешта у преломно вријеме 'старе српске државе, између немањићког и постнемањићког периода' (рр.235–236). У турско доба нарочито мјесто заузимају тзв. млађи љетописи, 'у којима се у облику кратких белешки назначавају важни догађаји из прошлости и савремености' (р.236).

Управо у њима Стојановић препознаје најизразитији летописни облик, док се њихова рукописна традиција потврђује у већем броју сачуваних преписа (в. Стојановић, 1927). Његова класификација млађих летописа обухвата четири групе: прву чине летописи настали до 1458. године, другу летописи сачињени око 1460. године, трећу они који су настали у раздобљу након 1460. године па до краја 15. вијека, док четврту, последњу групу, чине летописи настали у 16. вијеку (Стојановић, 1927; Деретић, 2004). У наведеним летописима пажња је углавном усмјерена на биљежење важних година из даље и ближе прошлости. Управо по томе се, како истичу оба аутора, они разликују од старих руских летописа, који су прије свега биљежили догађаје текуће историје (в. Стојановић, 1927; Деретић, 2004).

2. Изворна грађа и методолошки оквир

2.1. *Српско-далматински магазин* покренуо је Божидар Петрановић 1836. године у Задру као годишњу публикацију намијењену првенствено српској читалачкој публици у Далмацији. Иако је по својој основној замисли био годишњак, *Магазин* је излазио с повременим прекидима до 1873. године, а у том раздобљу објављено је укупно тридесет свезака. У првом раздобљу излагање је било редовније и трајало је до 1851. године, док се у наредним деценијама јављају знатнији прекиди: између 1852. и 1859. године објављене су само двије свеске, а број за 1872. годину није објављен. Иако је настао у далматинском културном простору, *Магазин* није остао ограничен на тај простор: захваљујући развијеној мрежи сарадника и претплатника, његов утицај проширио се и на Босну и Херцеговину те Црну Гору (Деретић, 1985:п.312).

Током готово четири деценије постојања, *Српско-далматински магазин* мијењао је уреднике, мјеста излагања и уређивачке приоритете. Од првобитне форме забавника с календаром постепено се обликовао као публикација у којој све изразитије мјесто добијају историографски, просвјетитељски и национални садржаји. Као гласило вуковског усмјерења, *Магазин* је припадао ширем кругу културних, језичких и националних кретања српског 19. вијека и учествовао је у обликовању српске националне свијести у Далмацији, Црној Гори и Босни и Херцеговини у раздобљу романтизма и почетака реализма (Ргра Јовановић, 1988). Говорећи о првој и последњој деценији излагања периодика, Деретић је записао да се оне 'поклапају са прекретничким периодом у развоју српске књижевности XIX вијека' (Деретић, 1985:п.312).

2.2. Предмет истраживања у овом раду, како је назначено и у наслову, јесте рубрика *Љетопис Православне цркве у Далмацији*, која се у *Српско-далматинском магазину* јавља у највећем броју свезака током читавог периода излажења публикације. У методолошком смислу, *Српско-далматински магазин* посматра се као шири изворни корпус рада, док се као ужи истраживачки корпус издваја управо рубрика *Љетопис Православне цркве у Далмацији*. Такво разграничење омогућава да се рубрика сагледа у оквиру уредничких концепција периодика и ширег културноисторијског контекста у којем је настајала и мијењала се.

2.3. Методолошки приступ подразумева праћење њеног садржајног и функционалног развоја кроз различита уредничка раздобља. Због ограниченог обима овог рада, појединачни наслови свих прилога неће бити исцрпно навођени, него ће се грађа разматрати према тематским и функционалним обиљежјима, односно према типовима текстова и њиховој улози унутар рубрике. Анализа се стога усмјерава на опис прилога с обзиром на њихову тематику, врсту грађе и функцију коју имају унутар саме публикације. Потом се испитују уредничке концепције, односно промјене које се у избору и распореду грађе могу пратити у зависности од уредника и времена излажења. На крају, рубрика се сагледава и у ширем културном и националном контексту, као један од видова просвјетитељске, историографске и идентитетске функције коју је *Српско-далматински магазин* имао у српској периодици 19. вијека.

Овако постављен методолошки оквир омогућава да се *Љетопис Православне цркве у Далмацији* тумачи као важан сегмент *Магазина* у којем се укрштају црквеноисторијски списи, библиографски и архивски подаци, статистичко-административна грађа и национално-просвјетитељска усмјереност публикације. Тиме се у први план стављају структура и функција рубрике, као и начин на који она доприноси разумијевању уредничких концепција и културне улоге *Српско-далматинског магазина*.

3. *Љетопис Православне цркве у Далмацији у Српско-далматинском магазину*: програм, структура и функција

3.1. Рубрика *Љетопис Православне цркве у Далмацији* јавља се већ у првој свесци *Магазина* (SDM, 1836:pp.95–106), тада насловљеног *Српски далматински алманах*, и присутна је, с прекидима, све до посљедњег броја. Њену програмску основу поставио је Божидар Петрановић, оснивач и први уредник публикације, и то у кратком уводном тексту на почетку рубрике:

‘Све што се православне цркве у нашем отечеству буде тицало, имати ће мјесто у овом летопису. У њему, и посљедујућима (те Бог допусти) скупљаћемо грађу за историју православне цркве у Далмацији, коју кој родољубац по времену сочини. Дјело ово било би за нас Далматинце, а и за цијели српски род и цркву, од велике важности. Познато је, да наши манастири у Далмацији и Боки од Котора довољно число старије рукописа содржавају. Истраживати ове споменике, и њи средством Штампариие на свјет издавати, то нек нам у наприједак браћо! света дужност буде’ (SDM, 1836:р.95).

Петрановићев програм подразумевао је, по свему судећи, биљежење савремених црквених догађаја, али и прикупљање, преписивање, превођење и објављивање старијих рукописних споменика из далматинских и бококторских манастира. Уредник је, како из цитираног текста видимо, ову мисију сматрао ‘светом дужношћу’ како за Далматинце тако и за ‘цијели српски род и цркву’ (SDM, 1836:р.95).

Летопис Православне цркве у Далмацији, дакле, није био замишљен само као рубрика која доноси прилоге о прошлости Православне цркве у Далмацији и хронолошке записе о текућим црквеним збивањима. Програмски оквир рубрике упућивао је на знатно ширу намјеру усмјерену на прикупљање, објављивање и систематизовање грађе која би могла послужити као основа за настанак историје Православне цркве у Далмацији. У том погледу посебан значај имали су старији манастирски и црквени документи, чије је објављивање било један од Петрановићевих програмских циљева (SDM, 1836:р.95).

3.2. У даљем развоју *Магазина* та је програмска замисао остваривана преко различитих врста прилога и промјенљиве структуре саме рубрике. Рубрика *Летопис Православне цркве у Далмацији*, у зависности од уредничке концепције, обухватала је различите облике историографске, библиографске, архивске, статистичко-административне и биографске грађе (уп. SDM, 1836–1873). Због тога се њене жанровске границе не могу одредити уско: оне су се током излажења *Магазина* помјерале и проширивале, пратећи промјене у уређивачкој политици и различита уредничка раздобља. Унутар таквог програмског и уредничког оквира, *Летопис Православне цркве у Далмацији* може се посматрати као једна од кључних рубрика *Српско-далматинског магазина*, која је присутна у највећем броју његових свезака, уз друге рубрике претежно књижевног карактера. У првим свескама *Магазина* њену окосницу углавном су представљале цјелине *Историја*, *Библиографија*, *Промјене* и *Смртни случајеви* (уп. SDM, 1836–1842). *Историја* је најчешће била усмјерена на прошлост православне цркве и православног становништва на простору тадашње Дал-

мације, као што је то случај у прилозима *Србско обштво у Шибенику* (в. SDM, 1837:pp.107–113) и *Србско обштво у Дубровнику* (в. нпр. SDM, 139:pp.121–134). Археографско-библиографски садржај јавља се прије свега у оквиру цјелине *Библиографија*, која обухвата представљање и описивање старих црквених докумената, као и библиографске пописе и биљешке о књигама и другој писаној грађи (в. нпр. SDM, 1836:р.104; SDM, 1837:р.122; SDM, 1838:р.86). *Промјене* су пак доносиле податке о постављењима свештенства, хијерархијским напредовањима и другим службеним измјенама унутар клира (в. нпр. SDM, 1836:р.106; SDM, 1837:р.124), док су у оквиру *Смртних случајева* биљешена упокојења клирика православне цркве у Далмацији (в. нпр. SDM, 1839:р.137; SDM, 1840:р.172).

3.2.1. Савремени статистички подаци јављали су се као засебна цјелина. Тако је у другој свесци *Магазина*, за 1837. годину, објављен прилог *Статистика: Преглед парохија, цркви, свјашченства и душа у прав. Епархији далматинској* (SDM, 1837:pp.113–122). Овај прилог посебно је значајан јер представља, судећи по доступним информацијама, незнатно измијењену верзију првог познатог рукописног шематизма Епархије далматинске из 1835. године, односно извјештаја епархијске канцеларије упућеног надлежној Карловачкој митрополији (уп. Delić, 2013:pp.109–128; уп. Delić, 2013:р.110; уп. Delić, 2021). Будући да шематизми доносе систематизоване податке о стању једне епархије – њеној управи, парохијама, свештенству, вјерницима, црквама и манастирима – наведена *Статистика* садржински се може посматрати као рани облик таквог епархијског прегледа.

С обзиром на то да се исте године у канцеларији епископа Пантелејмона Живковића запослио Божидар Петрановић (в. Jelić, 2023:pp.496–512), може се опрезно претпоставити да је управо он имао важну улогу у настанку тог раног рукописног шематизма, чија је верзија потом штампана као засебна цјелина у љетописној рубрици *Магазина* за 1837. годину (SDM, 1837:pp.113–122). Повезаност љетописне рубрике *Магазина* са шематизмима препознаје се, дакле, и у сродности грађе и у самој личности Божидара Петрановића, који је у исто вријеме био службеник епархијске канцеларије и уредник наведеног периодика. У каснијем развоју *Магазина* та ће веза бити додатно потврђена у раду Герасима Петрановића, трећег по реду уредника часописа, једног од кључних аутора *Љетописа* и рођеног брата Божидара Петрановића. Герасим Петрановић ће уређивати шематизме Православне епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, а који су излазили редовно у периоду 1874–1912. (в. Petranović, 2006; Ivošević, 1993:pp.121–132). Далматинска епархија ће и кас-

није наставити да саставља прегледе епархијског стања, а значајнији подаци из тих прегледа биће, све су прилике, и убудуће објављивани у склопу летописне рубрике *Магазина* (уп. Deliћ, 2021).

3.2.2. Садржаји који су се односили на Православну цркву у Далмацији и уопште на живот православног становништва на том простору нису били ограничени само на летописну рубрику. Такви прилози налазили су се и у рубрици *Смјесице*, која је најчешће долазила непосредно након рубрике *Летописи*. Тако се, рецимо, у *Српско-далматинском магазину* за лето 1837, који је у то вријеме носио назив *Српско-далматински алманах*, у рубрици *Смјесице* налази кратки животопис Дионисија Новаковића, „бившег епископа будимског” (SDM, 1837:pp.127–129), као и статистички подаци о конфесионалној структури становништва Аустријског царства, односно о броју римокатолика, православних и припадника других вјероисповијести (SDM, 1837: pp.129–132).

Да се важна грађа о животу православне цркве и православног становништва није увијек налазила искључиво у формално означеној летописној рубрици, показују и други наслови под којима се сродан материјал јављао у *Магазину*. То се, прије свега, односи на рубрике као што су *Историја*, *Предмети исторически*, *Историја црквена* или *Исторично* (в. нпр. SDM, 1849:pp.50–70; SDM, 1850:pp.86–98, pp.101–105; SDM, 1851:pp.72–78; SDM, 1862:pp.46–50), које су, упркос разликама у наслову, садржински припадале истом кругу црквеноисторијске грађе. Слично важи и за археографско-библиографску рубрику *Библиографија*, чији се садржаји у појединим свескама јављају под измијењеним насловима, као што су *Стара писма*, *Србске старине* и *Старине* (в. нпр. SDM 1862:р.165; SDM, 1866:pp.181–188; SDM, 1867:pp.157–170). Уз то, и рубрика *Животописи*, и када је формално издвојена као засебна цјелина, садржински је блиска летописној рубрици, будући да повремено доноси прилоге о личностима важним за историју Православне цркве и српског народа у Далмацији и сусједним областима (в. нпр. SDM, 1866:pp.137–149).

3.3. Оваква распоређеност грађе упућује на то да *Летопис Православне цркве у Далмацији* није имао фиксну структуру. Његове цјелине нису биле заступљене у свакој свесци: поједине су повремено изостајале, мијењале назив или се јављале у другачијем распореду, у складу са уредничком концепцијом и карактером конкретне свеске (уп. нпр. SDM, 1842–1861). Промјенљивост рубрике огледала се и у њеном наслову, односно у ширењу тематског оквира. У појединим бројевима наслов рубрике био је измијењен тако што је географска одредница проширена и на Херцеговину. Такву уредничку интервенцију уводи Георгије Николајевић у свесци за 1846. годину, а исти поступак понавља и у

свескама за 1848. и 1849. годину, у којима се рубрика поново јавља као *Љетопис Православне цркве далматинске и херцеговачке* (в. SDM, 1846; SDM, 1848; SDM, 1849). У другим свескама поједини садржаји љетописног карактера јављају се као самосталне цјелине, што додатно потврђује да границе рубрике нису биле чврсто постављене.

И онда када није била обимна, у љетописној рубрици могли су се наћи прилози од посебне историографске вриједности. Тако се у свесци *Магазина* за 1839. годину налази драгоцјен текст Георгија Николајевића, тадашњег дубровачког пароха, а потоњег митрополита дабробосанског (в. Ruvaгас, 1898), под насловом *Српско обшћество у Дубровнику*, објављен у оквиру цјелине *Историја* (SDM, 1839:pp.121–133). Овај прилог представља драгоцјено свједочанство о српској православној заједници у Дубровнику, њеним зачецима и развоју те борбама за вјерска и црквена права.

3.3.1. На одсуство чврсто утврђене структуре упућује и податак да је љетописна рубрика у појединим свескама потпуно изостала. Тако се она не јавља у свескама за 1842, 1850, 1851, 1860. и 1873. годину (в. SDM, 1842; SDM, 1850; SDM, 1851; SDM, 1860; SDM, 1873). Њено одсуство, међутим, није значило да су сродни садржаји у тим свескама сасвим изостали. У свескама за 1850. и 1851. годину, на примјер, љетописну рубрику су надомјестили садржаји распоређени у другим рубрикама и цјелинама (в. SDM, 1850; SDM, 1851).

Тако се у свесци за 1850. годину, у којој рубрика *Љетопис* није формално издвојена, сродни садржаји јављају у више других рубрика и цјелина. Међу њима су рубрика *Епархија православна у Далмацији* (SDM, 1850:pp.5–10), са поднасловом *Парохија и манастири* (SDM, 1850:pp.10–51), као и важан прилог *Побједоносно мучење Христине Рајковића дјевојчице у Мостару год. 1841.* (SDM, 1850:pp.51–86). Истој групи сродних садржаја припадају и прилози објављени у рубрици *Предмети исторички*, међу којима су *Прошња поунијаћењи Срба Далматински на Министарство да се у стару вјеру поврате* (SDM, 1850:pp.93–98) и *Биједи што је православна црква под Венецијанима трпила* (SDM, 1850:pp.101–105), као и рубрике *Библиографија* (SDM, 1850:pp.145–149) и *Промјене у Епархији далматинској* (SDM, 1850:pp.149–150).

Слично је и у свесци за 1851. годину, у којој изостанак љетописне рубрике попуњавају садржаји из других рубрика. Међу њима се издваја прилог *Три вјерозакона у Херцеговини* (SDM, 1851:pp.17–53), који се тематски и географски надовезује на раније свеске у којима је у љетописну рубрику била укључена и Херцеговина. То није необично ако се има у виду да је и ову свеску, као и претходне бројеве у којима је дошло до проширења рубрике на херцеговачке

теме, уређивао Георгије Николајевић. У истој свесци јављају се и рубрике *Предмети црковни* (SDM, 1851:pp.72–78), *Библиографија*, која доноси и црквене садржаје (SDM, 1851:pp.167–179) те рубрика *Промјене* (SDM, 1851:p.179). У свесци за 1860. годину, иако летописна рубрика такође изостаје, појављује се *Библиографија*, у којој се, између осталог, налази и *Писмо скадарског везира Махмут-паше владици црногорском Петру I из 1796.* (SDM, 1860:p.226).

Изостанак летописне рубрике у поменутих бројевима, према томе, не би требало схватити као посљедицу програмске промјене у уређивању *Магазина* или као прекид интересовања за црквеноисторијску грађу. Прије би се могло рећи да је ријеч о уредничком приступу Георгија Николајевића, али и о непостојању чврсте структуре *Магазина* коју би уредници досљедно пратили. У том смислу, одсуство летописне рубрике треба посматрати у контексту неуједначене уредничке праксе, као и чињенице да је њено обликовање било условљено расположивим прилозима, уредничком концепцијом, као и карактером појединачних бројева периодика.

3.4. Неустаљеност структуре, промјене у обиму и помјерање садржинског профила летописне рубрике могу се јасније сагледати ако се посматрају у вези с уредничким раздобљима *Магазина*. Иако се та раздобља не могу схватити као строго одвојене цјелине, смјена уредника ипак је утицала на начин обликовања рубрике, њен тематски распон, распоред прилога и степен њене заступљености у појединим свескама. Божидар Петрановић уређивао је *Српско-далматински магазин* до 1842. године, када уређивање преузима Георгије Николајевић, који ту дужност обавља до 1862. године. Након њега тај посао преузима Герасим Петрановић, који *Магазин* уређује од 1862. до 1871. године, с тим што је свеску за 1869. годину поново уредио Георгије Николајевић. Посљедњу свеску, за 1873. годину, уређују Никодим Милаш и Љубомир Вујновић. Оваква смјена уредника важна је зато што се управо у односу на уредничке концепције могу пратити промјене у обиму, називу, распореду и садржинском профилу летописне рубрике.

3.4.1. У раном периоду, док је периодик уређивао Божидар Петрановић, прилози у рубрици углавном нису били потписани, али се већ у првим свескама постављају основни правци њеног развоја. Прва свеска доноси кратак историјски преглед Православне цркве у Далмацији, с нарочитим освртом на раздобље Млетачке републике, као и библиографски одјељак с пописима рукописних и штампаних књига из далматинских манастира (в. SDM, 1836). Друга свеска, из 1837. године, значајна је по већ поменутом историјату шибеничке православне

општине и табеларном статистичком прегледу парохија, цркава, свештенства и вјерника Епархије далматинске (в. SDM, 1837:pp.107–113, pp.113–122).

У трећој и четвртој свесци активнији постаје Георгије Николајевић, који у четвртој свесци потписује раније споменути информативан преглед историјата српске православне заједнице у Дубровнику, укључујући и податке о њеном тадашњем стању (в. SDM, 1839:pp.121–134). Пета свеска доноси и животопис архимандрита Никанора Богуновића Скочића, писан из личног угла (в. SDM, 1840:pp.147–172), док шеста садржи допуне ранијег текста о Задарском синоду из 1808. године, као и важан документ – завјештање епископа Никодима Бусовића Манастиру Драговићу (в. SDM, 1841:pp.115–119; pp.119–121). Већ у тим раним свескама видљиво је да љетописна рубрика превазилази оквире ужег биљежења прошлих и текућих црквених збивања, обједињујући историографску, библиографску, архивску, биографску и статистичко-административну функцију.

3.4.2. Када уређивање периодика преузима Георгије Николајевић, рубрика се развија у сложенијим политичким и културним приликама, а њена структура постаје промјенљивија. Прва свеска под његовим уредништвом, свеска за 1842. годину, не садржи засебну љетописну рубрику, али доноси Петрановићев текст о раздобљу безвлашћа у Далмацији након пада Млетачке републике (в. SDM, 1842:pp.8–23). Наредне свеске биљеже већи обим сродне грађе: уз административне извјештаје о кадровским промјенама и смртним случајевима у Епархији далматинској, доносе и историографске текстове о православним заједницама у различитим далматинским срединама (уп. SDM 1842–1861).

3.4.3. Николајевић је током уређивања *Магазина* настојао да подстакне сараднике на слање прилога, а о уредничким потешкоћама писао је и у самом часопису (в. нпр. SDM, 1849:pp.3–6). То је, вјероватно, један од разлога из којих љетописна рубрика у његово вријеме није била сасвим досљедно устројена, па је понекад и изостајала. Истовремено, управо се у таквој уредничкој ситуацији може разумјети и ширење рубрике изван њеног првобитног оквира. Недостатак прилога могао је, наиме, утицати и на одлуку да се рубрика отвори и за грађу која је долазила из других српских православних средина, прије свега из Херцеговине. Тако у свескама за 1846, 1848. и 1849, као што је већ истакнуто, у наслов рубрике улази и Херцеговина, а у истим бројевима јављају се прилози Јоаникија Памучине о историји православне црквене јерархије и црквеног живота у Херцеговини (в. SDM, 1846:pp.146–148; SDM, 1847:pp.124–125; SDM, 1848:pp.121–123, pp.169–181; SDM, 1849:pp.90–94, pp.122–124, p.151). Иако свеске за 1850. и 1851. годину немају засебну рубри-

ку *Летопис*, оне доносе више прилога који јој садржински припадају, међу којима се издваја и раније поменути *Памучинин текст* о мученичкој судбини Христине Рајковић из Мостара 1841. године (SDM, 1850:pp.51–86). Такви примјери показују да се у Николајевићевом периоду летописна грађа не губи, она се само распоређује флексибилније, у складу с уредничком организацијом појединих свезака.

3.4.4. У доба Герасима Петрановића летописна рубрика добија најразноврснији и најсистематичнији облик. Петрановић је у највећем броју свезака једини или доминантни аутор *Летописа*, а уводи и низ сталних или понављајућих цјелина које рубрици дају структуру блиску шематизму. Међу њима су студија *О православним далматинским епископима*, објављивана у наставцима,³ и серија *Списи о православној цркви у Далмацији за времена мљетачке републике*⁴. Ту су и преводи и аналитичке обраде латинских и италијанских докумената, затим годишњи извјештаји о народним школама у Епархији, прегледи фондација за народну просвјету и за свештеничке удовице и сироте, као и цјелина *Промјене у Епархији* (в. SDM, 1862–1872).

У односу на претходна раздобља, од Герасимовог преузимања уредништва знатно је више текстова који се односе на актуелно стање у Епархији далматинској. Уз историографске и археографске прилоге, све изразитије мјесто добијају статистичко-административни, школски, просвјетни и институционални подаци, што рубрику чини разноврснијом и уређивачки стабилнијом (уп. SDM, 1862–1872). Управо у овом раздобљу најјасније се види како се летописна рубрика, пратећи развој *Магазина*, постепено обликује у сложену цјелину блиску шематизму.

У овом раздобљу све значајније мјесто добија и рубрика *Србске старине*, касније *Старине*, у којој се објављују дипломатички и епистоларни извори: преписи исправа, синђелија и патријарашких писама, претежно везаних за историју Пећке патријаршије и православне цркве на простору данашње Црне Горе (уп. SDM, 1862–1872). Поред Герасима Петрановића, вриједне прилоге у овом раздобљу дају Нићифор Дучић, Никола Беговић, Филип Радичевић и Георгије Николајевић (уп. SDM, 1862–1871).

Посебно мјесто у опусу прилога Герасима Петрановића заузима синтетичка студија *Православни црквено-народни Синод (сабор) држан у Задру год. 1808*

³ SDM, 1854–1859:pp.152–160; SDM, 1861:pp.214–226; SDM, 1862:pp.137–152; SDM, 1863:pp.139–146; SDM, 1864:pp.142–149.

⁴ SDM, 1865:pp.142–156; SDM, 1866:pp.150–163; SDM, 1867:pp.132–143; SDM, 1868:pp.128–139; SDM, 1869:pp.135–144; SDM, 1870–1871:pp.124–133; SDM, 1873:pp.146–153.

(SDM, 1870–1871:pp.3–95), објављена у свесци за 1870–1871, првој у потпуности штампаној новим Вуковим правописом. Ријеч је о исцрпном критичком раду са преводима кључних извора, који представља значајан историографски допринос проучавању историје православне цркве у Далмацији.

3.4.5. У посљедњој фази излагања *Магазина* структура рубрике постаје скромнија. Двадесет и осму свеску, из 1869. године, поново уређује Георгије Николајевић, а садржај рубрике сведен је на мањи број прилога, међу којима се издавају два текста Герасима Петрановића (SDM, 1869:pp.135–143; SDM, 1870–71:pp.124–133) и Памучинин животописни прилог – *Животопис Серафима Шолаје Јером. светоблаговјештенског М. Житомишлића и Ефимера Мостарскога* (SDM, 1869:pp.147–170). Пажњу завређује и документ о Уставу православне источне цркве у Калифорнији из 1867. године, који је редакцији доставило ‘добротворно друштво, утемељно и одобрено 1867. године’, с молбом за објављивање, а међу чијим потписницима доминирају српска имена (SDM, 1869:pp.192–197). Посљедњу свеску, из 1873. године, уређују Никодим Милаш и Љубомир Вујновић. У њој је структура часописа знатно измијењена, а прилози који припадају љетописном кругу сведени су на минимум, односно на наставке раније започетих серија (в. SDM, 1873).

3.4.6. Овако посматране, уредничке смјене чине важан оквир за разумијевање унутрашње динамике рубрике. Иако се *Љетопис Православне цркве у Далмацији* у највећем броју свезака задржава као препознатљива рубрика, њен обим, распоред и садржински профил нису били уједначени. У појединим раздобљима наглашенија је историографска и археографска грађа, у другима статистичко-административни подаци, биографски прилози, школска питања или прегледи промјена у црквеном животу. Зато се уредничка раздобља у овом раду посматрају као контекст унутар којег се могу пратити промјене у начину обликовања рубрике, избору грађе и њеној функцији у *Магазину*.

3.5. Након увида у уредничка раздобља, садржаји љетописне рубрике могу се сагледати и према врсти грађе. Најобимнију чини историографска грађа која обухвата ауторске текстове о историји православних заједница, црквених институција и манастира у Далмацији и сусједним областима (уп. SDM, 1836–1873). У овај корпус улазе педесет и четири ауторска текста. Друга цјелина могла би се одредити као библиографско-археографска: она обухвата преписе и преводе изворних докумената, односно дипломатичку грађу и преписку из личних и институционалних архива, од које је добар дио данас, вјероватно, изгубљен. У њу улази осамнаест библиографских прилога, са близу осамдесет преписа изворних докумената различитог типа (в. SDM, 1836–1873). Трећу

цјелину чини статистичко-административна грађа, односно седамдесет и три прилога: годишњи извјештаји о броју парохија, цркава, свештенства и вјерника, о школама, фондацијама и кадровским промјенама у Епархији далматинској. Посебну, четврту цјелину представљају биографски прилози, односно тринаест животописа истакнутих епископа, свештеника и добротвора (уп. SDM, 1836–1873).

Оваква садржинска разноврсност показује да је програмска замисао Божидача Петрановића из прве свеске *Магазина* у великој мјери реализована, а у појединим аспектима и проширена. *Летопис* је функционисао као историографска рубрика, као рубрика која доноси библиографску и архивску грађу те статистичко-административне податке, али и као својеврстан биографски зборник. Посебну историографску вриједност имају пажљиви описи рукописа, као и преводи с латинског и италијанског језика, нарочито они Герасима Петрановића (уп. SDM, 1854–1873), који доносе обимну изворну грађу о периоду млетачке власти и јужнословенским православним заједницама у Далмацији. Тако је рубрика постала драгоцјен извор текстова који могу послужити као полазиште за проучавање историје Православне цркве у Далмацији.

3.6. Међутим, значај летописне рубрике не исцрпљује се само у њеној садржинској разноврсности. Историографска вриједност *Летописа* не може се одвојити од просвјетитељске и националне функције *Српско-далматинског магазина*. *Магазин* је, наиме, био публикација која је у српском 19. вијеку имала јасну културну, просвјетитељску и националну улогу. Зато се грађа *Летописа* треба читати и као дио ширег настојања да се српско присуство, црквени континуитет и историјска права у Далмацији документују и учине видљивим.

У том погледу, национална функција рубрике ослањала се и на просвјетитељске идеје и на потребу да се права српске заједнице у Хабзбуршкој монархији историјски утемеље. Борба за права српског народа унутар Монархије морала је бити поткријељена историјским доказима, па отуда и нарочита пажња коју рубрика посвећује документима, старим рукописима, манастирским исправама, статистичким прегледима и свједочанствима о институционалном и духовном трајању Православне цркве у Далмацији.

Илустративан примјер прожимања историографског и национално-политичког интереса јесте дугогодишња полемика у *Магазину* о постанку манастира Крупе. Герасим Петрановић је, на основу архивских налаза, тврдио да је манастир нешто млађи него што се до тада сматрало (SDM, 1849:pp.152–160), док је Николајевић ту тезу одлучно одбацио: најприје у фусноти (в. SDM, 1849:pp.153–154), а потом и дванаест година касније, када је Петрановић

изнио нове документарне доказе (SDM, 1861:pp.236–238). Николајевићева истрајност у одбацивању тих аргумената постаје разумљивија ако се има у виду да би прихватање Петрановићеве тезе значило скраћивање документованог трајања српских историјских права на тај простор за готово два вијека.

Због тога љетописну рубрику треба посматрати и као мјесто на којем се научна, архивска и историографска грађа укршта са националном самосвијешћу српске заједнице у Далмацији. Њена вриједност произлази, између осталог, из начина на који та грађа учествује у обликовању културног памћења, црквеног континуитета и националног идентитета.

6. Закључак

Иако својим насловом призива средњовјековну љетописну традицију, рубрика *Љетопис Православне цркве у Далмацији у Српско-далматинском магазину* не може се разумјети као њен једноставан жанровски наставак. Са старијим облицима љетописног казивања повезује је основна потреба да се сачува памћење о важним догађајима, личностима и установама, али се у оквиру модерне периодике 19. вијека та функција знатно проширује. Умјесто сажетог биљежења догађаја, овдје се обликује сложена рубрика у којој се црквеноисторијско памћење повезује са архивским радом, библиографским пописивањем, статистичким прегледима и биографским прилозима.

Рубрика је, у различитим уредничким раздобљима и у промјенљивим облицима, доносила историјске прегледе, преписе и преводе старих докумената, податке о парохијама, школама, свештенству и вјерницима, просвјетне прилоге и животописе личности значајних за црквени и културни живот. Захваљујући томе, постала је једно од мјеста на којима се најјасније види историографска, просвјетитељска и национална улога *Српско-далматинског магазина*.

Одсуство чврсто утврђене структуре уједно је показатељ прилагодљивости рубрике. *Љетопис* се понекад јавља као јасно издвојена рубрика, некад се његови садржаји распоређују у сродне цјелине, а у неколико бројева његов тематски и географски оквир шири се изван Далмације, нарочито према Херцеговини. Управо та *покретљивост* показује да је рубрика функционисала као отворен простор за различите врсте грађе које су служиле истом циљу: очувању и документовању црквене, културне и националне прошлости.

Посебну историографску вриједност има чињеница да су у *Љетопису* сачувани или посредно пренесени бројни документи, натписи, преписи, статистички подаци и биографска свједочанства, од којих би дио, без објављивања

у *Магазину*, вјероватно остао тешко доступан или изгубљен. У том смислу, рубрика је драгоцјена као предмет књижевноисторијског и периодичког проучавања, али и као извор за црквену, културну и друштвену историју Срба у Далмацији и сусједним областима.

Српско-далматински магазин настаје и траје у времену у којем су питања историјског права, црквеног континуитета и националне самосвијести имала посебну тежину. Зато објављивање старих докумената, статистичких података, просвјетних прилога и историјских расправа постаје начин да се српско присуство у Далмацији учини видљивим и историјски утемељеним. У томе се најјасније преплићу научни рад, црквено памћење и национална функција *Магазина*.

На основу свега наведеног, *Летопис Православне цркве у Далмацији* може се одредити као рубрика која преузима памтитељску улогу летописне традиције, али је преобликује у складу са потребама српске периодике 19. вијека. Због тога ова грађа и данас представља важно, али недовољно истражено подручје, отворено за даља проучавања.

Извори

1. *Српско-далматински алманах* (1836) књига I, уредник Теодор Петрановић. Карлштат.
2. *Српско-далматински алманах* (1837), књига II, уредник Теодор Петрановић. Карлштат.
3. *Српско-далматински магазин* (1838), књига III, уредник Теодор Петрановић. Задар.
4. *Српско-далматински магазин* (1839), књига IV, уредник Теодор Петрановић. Задар.
5. *Српско-далматински магазин* (1840), књига V, 1840, уредник Теодор Петрановић. Задар.
6. *Српско-далматински магазин* (1841), књига VI, уредник Теодор Петрановић. Задар.
7. *Српско-далматински магазин* (1842), књига VII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
8. *Српско-далматински магазин* (1843), књига VIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
9. *Српско-далматински магазин* (1844), књига IX, уредник Георгије Николајевић. Задар.
10. *Српско-далматински магазин* (1845), књига X, уредник Георгије Николајевић. Задар.

11. *Српско-далматински магазин* (1846), књига XI, уредник Георгије Николајевић. Задар.
12. *Српско-далматински магазин* (1847), књига XII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
13. *Српско-далматински магазин* (1848), књига XIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
14. *Српско-далматински магазин* (1849), књига XIV, уредник Георгије Николајевић. Задар.
15. *Српско-далматински магазин* (1850), књига XV, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
16. *Српско-далматински магазин* (1851), књига XVI, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
17. *Српско-далматински магазин* (1856), књига XVII, [за 1852–1853. годину], уредник Георгије Николајевић. Беч.
18. *Српско-далматински магазин* (1859), књига XVIII, [за 1854–1859], уредник Георгије Николајевић. Беч.
19. *Српско-далматински магазин* (1860), књига XIX, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
20. *Српско-далматински магазин* (1861), књига XX, уредник Георгије Николајевић. Беч.
21. *Српско-далматински магазин* (1862), књига XXI, уредник Георгије Николајевић. Задар.
22. *Српско-далматински магазин* (1863), књига XXII, уредник Герасим Петрановић. Задар.
23. *Српско-далматински магазин* (1864), књига XXIII, уредник Герасим Петрановић. Задар.
24. *Српско-далматински магазин* (1865), књига XXIV, уредник Герасим Петрановић. Задар.
25. *Српско-далматински магазин* (1866), књига XXV, уредник Герасим Петрановић. Задар.
26. *Српско-далматински магазин* (1867), књига XXVI, уредник Герасим Петрановић. Задар.
27. *Српско-далматински магазин* (1868), књига XXVII, уредник Герасим Петрановић. Задар.
28. *Српско-далматински магазин* (1869), књига XXVIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
29. *Српско-далматински магазин* (1870–1871), књига XXIX, уредник Герасим Петрановић. Задар.
30. *Српско-далматински магазин* (1873), књига XXX, уредници Љубомир Вујновић и Никодим Милаш. Задар.

Рјечници

1. РКТ. (1992) *Речник књижевних термина* (друго, допуњено издање). Београд, Нолит.

Литература

1. Делић, Н. (2013) *Православно становништво Далмације према пописима Српске православне цркве (1835–1850)*. У: *Зборник Матице српске за историју*. Нови Сад, Матица српска, 87, pp. 109–128.
2. Делић, Н. (2021) *Историјска статистика српског народа од половине 19. века до почетка Првог светског рата: демографске, друштвене и привредне прилике*. Докторска дисертација. Београд, Филозофски факултет.
3. Деретић, Ј. (1985) *Алманаси Вуковог доба*. Београд, Институт за књижевност и уметност.
4. Деретић, Ј. (2004) *Историја српске књижевности*. Београд, Просвета.
5. Ивошевић, В. (1993) *Биографија и библиографија Герасима Петрановића, епископа бококторског и дубровачког*. У: *Библиографски вјесник* 22 (свеска 2–3). Цетиње, Друштво библиотекара Црне Горе – Централна народна библиотека Црне Горе, pp. 121–132.
6. Јелић, Д. (2023) *Божидар Петрановић и почеци српске књижевне периодике у Далмацији*. У: *Филолог: часопис за језик, књижевност и културу*, XIV(28), 496–512. DOI: 10.21618/fil2328496j.
7. Петрановић, Д. (2006) *Живот и рад епископа Герасима Петрановића: поводом стогодишњице упокојења преосвећеног епископа бококторског Герасима Петрановића*. Херцег Нови, Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.
8. Прпа Јовановић, Б. (1988) *Српско-далматински магазин 1836–1848. Препородне идеје Срба у Далмацији*. Сплит – Београд, Књижевни круг – Институт за књижевност и уметност.
9. Руварац, Д. (1898) *Животопис Ђорђа Николајевића, митрополита добро-босанског*. Земун, Штампарија Јове Карамата.
10. Стојановић, Љ. (1927) *Стари српски родослови и летописи*. Београд, Српска краљевска академија.
11. Стојановић, Љ. (1975) *Литерарна и историјска вредност родослова и летописа*. У: *Српска књижевна критика* (књига 4). Нови Сад – Београд, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, pp. 321–328.
12. Трифуновић, Ђ. (1974) *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд, Вук Караџић.

Danijela D. Jelić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

ON THE SECTION *CHRONICLE OF THE ORTHODOX
CHURCH IN DALMATIA* IN *SRPSKO-DALMATINSKI
MAGAZIN* (1836–1873)

Summary

This paper examines the section *Chronicle of the Orthodox Church in Dalmatia* in *Srpsko-dalmatinski magazin* (1836–1873), a Serbian periodical published in Dalmatia during the nineteenth century. Through an analysis of the section's contents across different editorial periods, the paper shows that it exceeds the narrowly understood genre boundaries of the chronicle, functioning at once as historiographical material, a source of bibliographical and archival material, a venue for the publication of statistical and administrative data, and an indicator of the magazine's Enlightenment-oriented and national function. The paper highlights the changing structure of the section, the diversity of its contents, its connection with ecclesiastical schematisms and archival work, as well as the role it played in documenting ecclesiastical continuity, historical rights, and the Serbian presence in Dalmatia within the Habsburg Monarchy. The aim of the paper is to provide insight into the content, structure, and significance of this section in the context of nineteenth-century Serbian literary periodicals.

► **Keywords:** *Srpsko-dalmatinski magazin*, *Chronicle of the Orthodox Church in Dalmatia*, nineteenth-century Serbian periodicals, church history, historiographical material, editorial concepts, national function.

Izvori

1. *Srpsko-dalmatinski almanah* (1836) knjiga I, urednik Teodor Petranović. Karlštat.
2. *Srpsko-dalmatinski almanah* (1837), knjiga II, urednik Teodor Petranović. Karlštat.
3. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1838), knjiga III, urednik Teodor Petranović. Zadar.
4. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1839), knjiga IV, urednik Teodor Petranović. Zadar.
5. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1840), knjiga V, urednik Teodor Petranović. Zadar.
6. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1841), knjiga VI, urednik Teodor Petranović. Zadar.
7. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1842), knjiga VII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
8. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1843), knjiga VIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
9. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1844), knjiga IX, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.

10. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1845), knjiga X, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
11. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1846), knjiga XI, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
12. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1847), knjiga XII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
13. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1848), knjiga XIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
14. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1849), knjiga XIV, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
15. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1850), knjiga XV, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
16. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1851), knjiga XVI, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
17. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1856), knjiga XVII, [za 1852–1853. godinu], urednik Georgije Nikolajević. Beč.
18. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1859), knjiga XVIII, [za 1854–1859], urednik Georgije Nikolajević. Beč.
19. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1860), knjiga XIX, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
20. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1861), knjiga XX, urednik Georgije Nikolajević. Beč.
21. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1862), knjiga XXI, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
22. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1863), knjiga XXII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
23. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1864), knjiga XXIII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
24. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1865), knjiga XXIV, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
25. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1866), knjiga XXV, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
26. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1867), knjiga XXVI, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
27. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1868), knjiga XXVII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
28. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1869), knjiga XXVIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
29. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1870–1871), knjiga XXIX, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
30. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1873), knjiga XXX, urednici Ljubomir Vujnović i Nikodim Milaš. Zadar.

Rječnici

1. RKT. (1992) *Rečnik književnih termina* (drugo, dopunjeno izdanje). Beograd, Nolit.

Literatura

1. Delić, N. (2013) *Pravoslavno stanovništvo Dalmacije prema popisima Srpske pravoslavne crkve (1835–1850)*. U: *Zbornik Matice srpske za istoriju*. Novi Sad, Matica srpska, 87, pp. 109–128.
2. Delić, N. (2021) *Istorijska statistika srpskog naroda od polovine 19. veka do početka Prvog svetskog rata: demografske, društvene i privredne prilike*. Doktorska disertacija. Beograd, Filozofski fakultet.

3. Deretić, J. (1985) *Almanasi Vukovog doba*. Beograd, Institut za književnost i umetnost.
4. Deretić, J. (2004) *Istorija srpske književnosti*. Beograd, Prosveta.
5. Ivošević, V. (1993) *Biografija i bibliografija Gerasima Petranovića, episkopa bokokotorskog i dubrovačkog*. U: *Bibliografski vjesnik* 22 (sveska 2–3). Cetinje, Društvo bibliotekara Crne Gore – Centralna narodna biblioteka Crne Gore, pp. 121–132.
6. Jelić, D. (2023) *Božidar Petranović i počeci srpske književne periodike u Dalmaciji*. U: *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu*, XIV(28), 496–512. DOI: 10.21618/fil2328496j.
7. Petranović, D. (2006) *Život i rad episkopa Gerasima Petranovića: povodom stogodišnjice upokojenja preosvećenog episkopa bokokotorskog Gerasima Petranovića*. Herceg Novi, Društvo za arhive i povjesnicu hercegnovansku.
8. Prpa Jovanović, B. (1988) *Srpsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preprodne ideje Srba u Dalmaciji*. Split – Beograd, Književni krug – Institut za književnost i umetnost.
9. Ruvarac, D. (1898) *Životopis Đorđa Nikolajevića, mitropolita dabro-bosanskog*. Zemun, Štamparija Jove Karamata.
10. Stojanović, Lj. (1927) *Stari srpski rodoslovi i letopisi*. Beograd, Srpska kraljevska akademija.
11. Stojanović, Lj. (1975) *Literarna i istorijska vrednost rodoslova i letopisa*. U: *Srpska književna kritika* (knjiga 4). Novi Sad – Beograd, Matica srpska – Institut za književnost i umetnost, pp. 321–328.
12. Trifunović, Đ. (1974) *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Beograd, Vuk Karadžić.